

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 342.95:351.74(075)

ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАХИЩЕНОСТІ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ

Олександр ВОЛОХ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The theoretical and practical aspects of principle of protection of personal data under laws of Ukraine considered in article. Analyzes recent changes and additions to Law of Ukraine «On administrative services». Studied the legal framework to introduce administrative services electronically.

Key words: personal data, administrative services, e-governance, principle of protection of personal data, electronic services.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти реалізації принципу захищеності персональних даних за законодавством України. Аналізуються останні зміни і доповнення до Закону України «Про адміністративні послуги». Досліджується нормативно-правова база щодо запровадження адміністративних послуг в електронній формі.

Ключові слова: персональні дані, адміністративні послуги, електронне урядування, принцип захищеності персональних даних, електронні послуги.

Постановка проблеми. Як підкреслюється у розділі І Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016, запровадження електронного урядування, гарантування безпеки й сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів мають бути складовими державної політики у сфері розвитку інформаційного простору та становлення інформаційного суспільства в Україні [1]. Одним із основних елементів електронного урядування є надання громадянам послуг (у т. ч. адміністративних) в електронній формі. При цьому не береться до уваги, що внаслідок автоматизованої обробки персональних даних з'являються ризики порушення прав людини і громадянина. Отже, існує необхідність перегляду норм рамкового закону у сфері захисту персональних даних.

Актуальність теми обґрунтовується наявністю міжнародно-правових зобов'язань України стосовно дотримання у своїй діяльності принципу верховенства права (ст. 3 Статуту Ради Європи) [2], а також реалізації принципу захисту даних, як того вимагають норми Конвенції Ради Європи від 28.01.1981 р. № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (далі – Конвенція № 108) [3], ратифікованої в установленому порядку згідно з Законом України від 06.07.2010 р. № 2438-VI.

Метою статті є виявлення і аналіз недоліків законодавства України у сфері надання адміністративних послуг в електронному вигляді, що створює ризики порушення прав людини і громадянина у зв'язку з подальшим розвитком технологій електронного урядування.

Виклад основного матеріалу. Зараз поступово здійснюється нормативно-правове врегулювання питання надання електронних послуг. Рік тому на сайті Державного агентства з питань електронного урядування в Україні з'явився проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи

надання електронних послуг в Україні» [4]. 10 грудня 2015 року парламентом було прийнято Закон № 888-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» (далі – Закон № 888) [5], основною метою якого проголошено забезпечення доступності та належної якості публічних послуг, а також удосконалення процедур та умов надання адміністративних послуг [6].

Окремих завданням законопроекту визначено усунення розбіжностей, що виявлені під час реалізації Закону України «Про адміністративні послуги», шляхом виключення деяких положень із тексту закону та доповнення його новими положеннями, що регулюють статус діяльності центру надання адміністративних послуг, а також забезпечують удосконалення процедури надання адміністративних послуг в електронній формі (розділ 3 Пояснювальної записки). Але аналіз норм Закону № 888 дає підстави стверджувати, що ініціатори його прийняття не врахували деякі з основоположних принципів захисту персональних даних. Крім того, необхідне внесення змін і доповнень до Закону України від 01.06.2010 р. № 2297-VI «Про захист персональних даних» (далі – Закон № 2297) [7].

Згідно зі ст. 7 Конвенції № 108 для захисту даних особистого характеру, що зберігаються у файлах даних для автоматизованої обробки, вживаються відповідні заходи захисту, спрямовані на запобігання випадковому чи несанкціонованому знищенню або випадковій втраті, а також на запобігання несанкціонованому доступу, змінненню або поширенню [3].

Статтею 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року закріплено принцип захисту відомостей особистого характеру, за яким: а) кожна людина має право на охорону відомостей особистого характеру, що її стосуються; б) зазначені відомості повинні використовуватись у відповідності з установленими правилами з

визначеною метою і на підставі дозволу зацікавленої особи або на інших правомірних підставах, передбачених законом; в) дотримання цих правил підлягає контролю з боку незалежного органу [8].

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» державна політика у сфері надання адміністративних послуг базується на принципах верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності (п. 1 ч. 1 ст. 4) та захищеності персональних даних (п. 7 ч. 1 ст. 4) [9].

Але декларативного проголошення зазначених принципів, звичайно ж, недостатньо. І як вони здійснюються на практиці – не менш важливе питання.

У Доповіді про верховенство права, затвердженій Венеціанською комісією на 86-й пленарній сесії 25–26 березня 2011 року [10], розкривається зміст основних компонентів цього основоположного принципу, якими є:

- 1) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законодавства;
- 2) правова визначеність;
- 3) заборона свавілля;
- 4) доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними і безсторонними судами;
- 5) дотримання прав людини;
- 6) недискримінація і рівність перед законом.

Наведемо нижче тлумачення перших двох компонентів принципу верховенства права, оскільки саме вони закріплені у ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги».

Дотримання принципу законності означає передусім те, що закони повинні виконуватися. Ця вимога відноситься не лише до окремих осіб, але й до органів влади. Оскільки законність стосується дій публічних посадових осіб, це означає також, що вони повинні отримати дозвіл на здійснення певних дій, і що вони діють у рамках тих повноважень, які їм було надано (п. 42).

Принцип правової визначеності є найважливішим для забезпечення довіри до верховенства права. Для досягнення такої довіри держава зобов'язана дотримуватись і виконувати прогнозованим і послідовним чином ті закони, які вона застосовує. Прогнозованість означає, що закон має бути передбачуваним відносно його наслідків: він має бути сформульований достатньо точно, щоб дозволити індивіду регулювати свою поведінку (п. 44).

Необхідність у визначеності не означає, що керівникам не надаються повноваження діяти за власним розсудом, але при цьому повинні бути механізми, що запобігали б зловживанням. Тобто закон має визначати сферу дії свободи розсуду органів влади. Верховенству права суперечило б, коли юридична свобода розсуду виконавчої влади надавалася необмежено. Отже, в законі має бути зазначено сферу будь-яких форм розсуду і те, як така свобода розсуду має здійснюватися. До того ж, це має бути достатньо зрозуміло, щоб окрема людина була належним чином захищена від свавілля (п. 45).

Крім того, парламенту не можна дозволяти порушувати основоположні права шляхом прийняття двозначних законів. Це надає найважливіший правовий захист людині відносно держави, її органів і службовців (п. 47).

Проаналізуємо окремі норми Закону № 2297 на предмет дотримання в даному випадку законодавцем принципу верховенства права. Від виявлених недоліків залежить і те, як на практиці держава здійснює принцип захищеності персональних даних.

По-перше, чинним законодавством не встановлено співвідношення термінів «володілець» та «розпорядник» (що вживаються у Законі) з термінами «держатель» та «адміністратор», що вживаються в чинних законах України. Йдеться, зокрема, про закони України від 01.07.2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав

на нерухоме майно та їх обтяжень», від 01.07.2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», від 07.07.2011 р. № 3613-VI «Про Державний земельний кадастр». Адже реєстри, ведення яких закріплено вказаними законами, містять саме персональні дані фізичних осіб. Однак, від чіткого та однозначного формулювання термінів і понять у тексті закону значною мірою залежить правильність застосування його норм на практиці. Тому в Законі № 2297 мали б бути визначені відповідні критерії для практичного застосування його положень.

«Володілець» і «розпорядник» – категорії суто цивільно-правові, оскільки означають наявність правомочності володіння і розпорядження чимось (у даному випадку – персональними даними), що є складовими права власності.

Необхідно наголосити, що за Законом України від 20.11.2012 р. № 5491-VI «Про внесення змін до Закону України», «Про захист персональних даних» («володілець бази персональних даних» перетворився на «володільца персональних даних». Інакше кажучи – на «володільца інформації про особу» (хоча у визначенні тоді ще нічого не змінилося). Ним (володільцем персональних даних) так і залишилася «фізична або юридична особа, якій законом або за згодою суб'єкта персональних даних надано право на обробку цих даних, яка затверджує мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом».

Але черговими змінами до Закону № 2297 (Закон від 03.07.2013 р. № 383-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи захисту персональних даних») було закріплене оновлене визначення володільца персональних даних (далі – Закон № 383) [11]. Отже, з 1 січня 2014 року вступили в дію положення, згідно з якими «володілець персональних даних – фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом».

Отже, з визначення виключено слова, значення яких полягає в такому: володільцю персональних даних право на обробку цих даних надавалося законом або за згодою суб'єкта персональних даних. Тепер для держави, яка згідно з законодавством отримала право власності на інформацію про своїх громадян, факт надання права на обробку цих даних є вже зайвим.

З іншого боку, змінилося визначення «суб'єкта персональних даних». Раніше воно звучало так: «фізична особа, стосовно якої відповідно до закону здійснюється обробка її персональних даних».

Слова «відповідно до закону» було вилучено Законом № 383. Тепер термін «суб'єкт персональних даних» визначається, як «фізична особа, персональні дані якої обробляються» [11].

Таким чином, суб'єкт персональних даних тепер дійсно лише носій персональних даних і не має жодних прав на інформацію про себе.

По-друге, суттєвою вадою Закону № 2297 є те, що ним не встановлюється відповідальність суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними, за порушення вимог цього Закону, й не передбачається право фізичних осіб на відшкодування шкоди, завданої внаслідок втрати або незаконного розголошення персональних даних про них. Натомість, стаття 10 Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру містить вимогу щодо взяття кожною стороною (державою-членом Ради Європи) на себе зобов'язання «передбачити відповідні санкції та засоби правового захисту від порушень положень внутрішнього права, що запроваджують основоположні принципи захисту даних».

Тим часом статтею 25 зазначеної Конвенції безальтернативно закріплено, що «жодне застереження до положень цієї Конвенції не дозволяється». Отже, всі вимоги Конвенції мають бути виконані. Чого не можна сказати про внутрішнє законодавство України у сфері захисту персональних даних. Наприклад, у відповідності до пункту «d» статті 8 Конвенції до Кримінального кодексу України або до Кодексу України про адміністративні правопорушення мали б бути прийняті зміни щодо встановлення відповідальності:

– за ненадання суб'єкту персональних даних доступу до інформації про себе;

– за невиконання або знищення персональних даних в інформаційно-телекомунікаційній системі.

По-третє, Закон № 2297 не узгоджується з міжнародними стандартами у зазначеній сфері, зокрема, передбаченими Конвенцією Ради Європи про захист осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних, а також Директивою Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року № 95/46/ЄС про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних.

Зокрема, законом не врегульовано таке важливе питання захисту персональних даних (щодо якого зазначеними міжнародними документами передбачені чіткі вимоги), як заборона на об'єднання баз персональних даних, що обробляються в різних цілях.

Це положення зафіксоване у п. «b» ст. 5 Конвенції: «Персональні дані, що піддаються автоматизованій обробці, повинні зберігатися для визначених і законних цілей та не використовуватися в спосіб, не сумісний із цими цілями». Отже, законодавець, не закріпивши у рамковому законі даній обов'язок особи, що здійснює обробку даних, сам порушив вимоги зазначеної Конвенції.

Але зазначене небажання держави встановлювати заборону на об'єднання баз персональних даних, що обробляються з різними цілями, цілком узгоджується з тим фактом, що починаючи з 1993 року, на території України формувалася – спочатку на підзаконному рівні – Єдина державна автоматизована паспортна система (пізніша назва – Державна інформаційна система реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування). З метою її узаконення було розроблено і подано до парламенту низку законопроектів. Нарешті, 20 листопада 2012 року було прийнято Закон України за № 5492-VI «Про Єдиний державний демографічний реєстр, документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (згідно з ч. 2 ст. 6 цього Закону «функціонування Реєстру забезпечується із застосуванням засобів Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування»).

Таким чином, встановлення заборони на об'єднання баз персональних даних, що обробляються, з різними цілями рівнозначно визнанню незаконними дій, пов'язаних із формуванням Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування, та самого факту її існування.

Саме тому, на наш погляд, зазначену заборону досі не встановлено. У зв'язку з цим слід згадати про Національну стратегію у сфері прав людини, де наголошується на існуванні такої проблеми, як «існування надмірних баз персональних даних, володільцями або розпорядниками яких є органи державної влади» [12].

По-четверте, у ч. 1 ст. 1 проголошується, що «цей Закон спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних». Проголошена мета Закону не має нічого спільного з його змістом. Натомість Закон спрямований на створення умов для визнання правомірним такого втручання за будь-яких

обставин. Значна роль при цьому належить «згоді суб'єкта персональних даних».

Поняття «згода суб'єкта персональних даних» виглядає сьогодні таким чином: «добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди» (ми не зачіпаємо у цьому дослідженні питання надання згоди у сфері електронної комерції, що відображене на сьогодні в одному абзаці з визначенням «згоди»).

Але «добровільного волевиявлення» уповноважені посадові особи на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності стали вимагати навіть під загрозою звільнення з роботи. Процес добровільно-примусового відбирання згоди на обробку персональних даних розпочався в кінці 2011 року. У подальшому згоду стали вимагати в закладах охорони здоров'я, у загальноосвітніх навчальних закладах, при вступі до вищих навчальних закладів, при підписанні договору про відкриття поточного рахунку на надання і використання платіжної картки у банківських установах, при оформленні договорів страхування, договору на постачання електроенергії, договору щодо надання телекомунікаційних послуг, при здійсненні оплати за послуги поштового зв'язку (зокрема «Нова пошта»), при оформленні документів для надання адміністративних послуг, при оформленні соціального паспорта ветерана, а також в інших випадках. Навіть для того, щоб отримати довідку про смерть людини у прокуратурі та оформити договір на кремацію тіла, близькі померлої людини повинні підписати згоду на обробку своїх персональних даних.

Отже, реалізація таких конституційних прав громадян, як право на працю, на освіту, на соціальний захист ставиться у пряму залежність від надання громадянами зазначеної згоди. Про неприпустимість цього наголошується у Роз'ясненні до Типового порядку обробки персональних даних, що затверджений наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 р. № 1/02-14.

У зв'язку із вказаним вище необхідно також згадати правову позицію Конституційного Суду України, висловлену в Рішенні № 2-рп від 20.01.2012 р. У резолютивній частині рішення вказано: «Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди є втручанням в особисте і сімейне життя особи».

Отже, згода фізичної особи на обробку персональних даних є добровільним волевиявленням щодо надання дозволу на втручання в її особисте і сімейне життя.

За Цивільним кодексом України зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя, як одного з особистих немайнових прав, полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб, та має право на збереження у таємниці обставин особистого життя (статті 270, 271, 301).

З цього випливає, що згода фізичної особи на обробку її персональних даних є фактично відмовою від особистого немайнового права на недоторканність особистого і сімейного життя.

Відтак слід наголосити на тому, що людина, надаючи згоду на обробку своїх персональних даних, має усвідомлювати, що:

1) передає (хоча й частково) своє право вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Розуміння того факту, що стосовно неї збирається інформація, і що за нею може вестись спостереження, об'єктивно негативно впливає на психічний стан особи, на її поведінку;

2) повністю передає своє право визначати можливість ознайомлення зі своїм приватним життям інших осіб;

3) повністю позбавляється свого права на збереження у таємниці обставин свого особистого життя.

З іншого боку, законодавчо встановлено, що фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (частина третя статті 269 Цивільного кодексу України).

Таким чином, як надання беззастережної згоди на обробку своїх персональних даних, так і її вимагання (шляхом визнання її головною умовою реалізації низки конституційних прав особи) є порушенням законодавства України.

Це підтверджує той факт, що згода на обробку персональних даних не є обов'язковою. Згода не є (як пояснюють посадові особи, уповноважені на відбирання згоди) єдиною умовою для отримання права на обробку персональних даних особи. Її вимагання є свідомим перекрученням норм законодавства і переслідує зовсім іншу мету, аніж захист права особи на невтручання в особисте і сімейне життя (про що було вказано на початку цієї аналітичної записки).

Таким чином, внаслідок викривленого тлумачення норм Закону України «Про захист персональних даних» (головним чином, терміну «згода суб'єкта персональних даних») наявне цілеспрямоване порушення норм Цивільного кодексу України, а головне – порушення частини третьої статті 22 Конституції України, згідно з якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

По-п'яте, черговими змінами до Закону № 2297 було введено термін «одержувач», під яким розуміється фізична чи юридична особа, якій надаються персональні дані, у тому числі третя особа. Поява цього терміну викликала зауваження фахівців Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, за висновком якого доповнення термінологічного апарату Закону України «Про захист персональних даних» новим термінами «одержувач» є зайвим. Адже далі за текстом зазначеного Закону у чинній редакції цей термін не використовується.

Як виявляється, його було запозичено з Директиви Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року № 95/46/ЄС про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних.

Зокрема, пунктом (g) статті 2 Директиви № 95/46/ЄС закріплено, що «одержувач» означає фізичну чи юридичну особу, державний орган, агентство чи будь-який інший орган, якому надаються дані незалежно від того, третя особа це чи ні; одна, органи, що можуть одержувати дані в рамках окремого запиту, не розглядаються як одержувачі.

Отже, за визначенням у ст. 2 Закону № 2297 «одержувач» виявляється не обтяженим жодними обов'язками щодо забезпечення захисту інформації про особу, у тому числі конфіденційної. Він не повинен надавати жодних гарантій щодо належного рівня захисту персональних даних (як це має бути у відповідності до ч. 3 ст. 29 Закону № 2297). Такі дані йому просто надаються.

У зв'язку з цим слід нагадати про Угоду між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом (ратифікована Законом України від 20.12.2006 р. № 499-V).

З іншого боку, згідно з частиною другою статті 5 Закону України № 2297 персональні дані, крім знеособлених персональних даних, за режимом доступу якраз і є інформацією з обмеженим доступом.

Відповідно до вказаної Угоди одержувачем інформації з обмеженим доступом (у тому числі – персональних даних) є Європейський Союз.

Стаття 5 Угоди містить небезпечну за своїми потенційними наслідками норму, за змістом якої рішення про розкриття або передачу персональних даних громадян України одержувачам, які не є Сторонами цієї Угоди, приймається Європейським Союзом.

Подальше застереження за текстом статті 5 Угоди «згідно з принципом контролю з боку власника інформації, як це визначено в її нормативно-правових актах у сфері безпеки» не має жодного значення, оскільки власником зазначеної інформації (персональних даних), відповідно до Закону № 2297 у чинній редакції, є держава Україна. А вона вже надала згоду на передачу до уповноважених органів Європейського Союзу відповідної інформації. Про це свідчить факт підписання і ратифікації зазначеної Угоди.

Найважливіші зміни до Закону України «Про адміністративні послуги» згідно із Законом № 888 полягають, на нашу думку, у викладенні ч. 1 ст. 9 в новій редакції: «Адміністративні послуги в електронній формі надаються через Єдиний державний портал адміністративних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування. Порядок та вимоги інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування з Єдиним державним порталом адміністративних послуг і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку електронного урядування».

Інтеграція між собою інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування з Єдиним державним порталом адміністративних послуг створює загрозу, аналогічну запровадженню Єдиного державного демографічного реєстру.

Висновок. Сьогодні у зв'язку з розвитком технологій електронного урядування формуються нормативно-правові засади надання громадянам адміністративних послуг в електронній формі. Це прямо пов'язане з важливістю дотримання у діяльності держави принципу верховенства права, сутність якого була розглянута в даному дослідженні. Необхідним є також дотримання принципу захищеності персональних даних. У зв'язку з цим необхідно наголосити на узгодженні норм законів України «Про адміністративні послуги» і «Про захист персональних даних».

У свою чергу, Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI «Про захист персональних даних» необхідно вдосконалити, оскільки низка його норм суперечить Конституції України, а також вимогам міжнародно-правових актів, ратифікованих у встановленому порядку Верховною Радою України.

Список використаної літератури:

1. Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016 «Стратегія кібербезпеки України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ippi.org.ua>.
4. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи надання електронних послуг в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua>.
5. Закон України від 10.12.2015 р. № 888-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо роз-

ширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 3. – Ст. 30.

6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» (реєстр. № 2984 від 02.06.2015 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

7. Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI «Про захист персональних даних» (зі змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

8. Хартия основных прав Европейского Союза от 07.12.2000 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

9. Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги» (зі змінами) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 32. – Ст. 409.

10. Доклад о верховенстве права, утвержденный Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25–26 марта 2011 года) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.venice.coe.int.

11. Закон України від 03.07.2013 р. № 383-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 14. – Ст. 252.

12. Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії захисту прав людини» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

